

Romanowite keisri-suguwõsa

300-aastase
walitsemise mälestuse päewaks

21. weebruaril 1913.

Laulud.

Alguslaul.

Dmal wiisil. 217.

Kiida nüüd Issandat, minu süda!
Ma kiidan teda surmani: Kuni mul
elu on, tahan teda Ma kõrgeks kiita
alati! Kes ihu loond ja hinge ka: Kiide-
tud olgu lõpmata! Halleluuja, halleluuja!

Õndsaks, jah õndsaks see kiita tuleb,
Kel Jumal abiks Siionist, Kellel usk
siidame põhjas põleb, Ja kellel kaljuks
Jeesus Krist! Kes teda peastjaks tun-
nistab, Seda ta armust õnnistab! Halle-
luuja, halleluuja!

Kiitke, oh rahwad, ta kõrget nime,
Ja laulge tänu temale! Sest tema tegu
on selge ime, Ta au ei lõpe iiale.
Jumala lapsed, ühest juust Laulgem
Kolmainu auustust! Halleluuja, halle-
luuja!

Pealaul.

Wiisil: Mu nimi taewas kirja pandud. 266.

Täis tänu teda kummardagem, Kes
kõik maailma walitseb, Ja tema kiitust
kuulutagem, Kes heldusega hoolitseb!
Ta kuud ja aastad mööda saadab: Nad
läewad, ta nad uueks teeb, Ta armul
meie peale waatab Ning igaweste hel-
deks jääb.

Kel tarkust küllalt ära mõista, Kui
suur on taewa Isa arm? Ta lasseb oma
päitse paista, Ja ilul hõiskab mulla-
põrm! Ta ütleb ühe ainja sõna, Ja
filmad rõõmuft säravad; Ta trööstib
meid, ja noor ning wana Siis taewa rahu
tunnewad.

Sa Isa taewas, suur ja wägew,
Sind palume nüüd südamest: Oh ole
meie hulgas tegew, Ka edespidi heldusest!
Meid armust igas hädas aita, Ja igas
töös meid toeta, Meid aita wõidelda
ja wõita Ning kiisatuses kinnita.

Peale jutlust.

Sellamal wiisil.

Meil' anna ikka kallist rahu Ja
kaitse keisrit kahju eest; Et kurat kogudust
ei lõhu, Meid warja jumalikust wäest;
Meilt keela ära patu häbi, Ja kange-
kaelus kanta; Tee wabaks oma Poja
läbi, Meid igawese armuga.

Peale palwet.

Wiisil: Ma tahan jätta maha. 245.

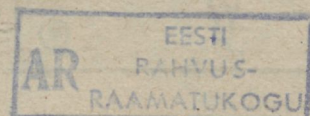
Mis Jumal tõutanud, Si tema ka-
hetse, Sind pole unustanud, Ta kurwal
ajalgi: Ta kirikut weel kaitseb, Ta sõna,
saakrament, Kust süda armu maitseb, On
weel ta testament.

Seepärast kiida teda, Ja usu julgeste:
Ta wõtab õnnistada Ka edaspidigi. Oh
pea kinni hoolsaft, Üht meelt ja armas-
tust, Küll ta siis hoiab armsaft, Sull' sinu
pärandust.

Lõpuslaul.

Wiisil: Kõik kallid hinge õnnistus. 201.

Oh Issand Jumal, suurest wäest,
Meil keisrit armust hoi, Sa teda aita
rohkest käest, Ja Waimuga weel wõia,
Et truuste sind teeniks ta, Siis tema
warjus isamaa, Weel kaua rahu maitseb.

135 854

Romanowi sugu Wene troonil.

Gesjónaks.

Meie riigil on täna väga tähtjas sündmus mälestada. Kolmjada aastat on täis sellest, kui Romanowi suguwõsa Wene riigis walitjema sai. See sündmus oli Wenemaale otse kui uuesti sündimisjeks, riigi uuesti rajamisjeks, selle järgi kui ta korraks juba nagu otja poole oli kaldumas. Nii on põhjust küll, seda asja suurewiisilise juubileumiga mälestada. Küll ei puutunud kõne all olew sündmus siis weel meie maad, mis seekord mitte Wene riigi osa ei olnud, aga juba 200 aastat on ka meie maa ja rahwas Romanowite walitjuse all seisnud ja nõnda on selle sugu walitjuse algus meiegi rahwale tähtjas.

Praegu peetaw mälestuse-päew on selleks kohane, neid asjaolusid ligemalt tähele panna, mille tagajärjel ja mõjul 300 a. eest see suur lääne tuli. Ning selle järele heidame ülewaatliku pilgu Romanowi sugu tegewise peale meie riigi walitsemises.

1. Wene riik enne Romanowisid.

Wene riigi wanadus on üle tuhat aastat. Ta algusjeks loetakse aastat 862. pärast Kristust, mil mitme Slaawi ja Soome suguharude kütje peale kolm Skandinaavia meremeeste (wikingide) pealikut Soome lahest lõuna-ida poole Waldai mägestiku maadele riigi rajati, mis aga peagi ühe mehe, Ruriki, walitjeda jäi. Esiotsa ei olnud see kuigi suur — ta ulatas umbes Laadoga järwest Dnepperi hallikateni — ja ei olnud fessel ka õiget ühtlust, kuna walitjewe rahwakiht normanlased oliwad, alamad aga enamuses Soome, vähemuses Slaawi sugust. Arwatawasti käis esiti ka meie maa ja rahwas ehk osaltgi selle uue riigi külge, sest üks walitjehatest, Druwor, afus otse eestlaste maa naabrusesse, Isbors-

kisje.) Aga riigikesele oli suur eluõdim sees, ta hakkas ruttu kaswama ning kosuma, kuni maailma suuremaks riigiks sai. Juba järgmistel aastakümnetel laienes ta kiiresti lõunapoolle, mille tõttu ka peagi päris Slaawi riigiks muutus, nii et Soomesugu rahwad warju jäiwad; wähesed normanlased kadusiwad muudugi muude rahwaste jekka pea ära. Pealinnaks sai Kiiew, Süda-Slaawimaal. 10. aastajal ulatas Wene riik Mustamereni ja Wolga keskjooksumi, ning käiswad ta alla müüdned Wäike-Wenemaa, Lääne (Walge) Wenemaa ja lõuna-õhtupoolne Suur-Wenemaa. Kui siis (a. 988) würlst Wladimir ühes riigiga ristiusu wastu wõttis, hakkas riik ka hariduses jõudsasti tõusma, nii et würlsti Jaroslawi (Targa) ajal, 11. aastajaja esimesel poolel, Wene riik juba täitsa muude haritud riikide wääriline oli; ta walitjeha seisus Lääne-Euroopa riikidega läbitaimises ja nende walitjehatega suguluses. (Jaroslawi abikaasaks oli Prantsuse kuninga tütar Anna.)

Aga selle järele tuli pea alanemise-aeg. Riik jagunes mitmekümnesse osa-riigisse ja see nõrgendas ta wõimu väga. Sellest hoolimata kaswas ta ometi jõudsalt põhja- ning idapoolle, nii et 13. aastajal tema piirid Walge mereni ja Urali mägedeni ulatasiwad. Kuid a. 1224. ilmus ränk hädaoht idapoolt. Range mongollaste walitjeha Dshingiskhani pärijad ujutasiwad oma hirmsate wäehulkadega Wenemaa üle, heitsiwad ta suuremalt osalt oma alla, ja selle järele tulewa „Tatari-ikke“ ajal, mis kaks ja pool aastajada kestis, wajus Wenemaa nii oma wõimu- kui ka hariduse ja kombuse poolest väga palju alla poole, millest toibumiseks tal aastajajad ära on kulunud. Ka oma suuruselt kaotas ta: Mitmed lääne-maakonnad, isegi riigi süda Kiiew, läksiwad leedulaste kätte. Aga kui siis wah-

ajal Moskwa wõrstad aegapidi kõik ofariigid enesega oliwad ühendanud ja Joann III. Tatari ikke oli lõpetanud (1480.), hakkas Wenemaa jälle kofuma ning wõimu poolest kaswama. Nimelt rohkest laiendas riiki Joann IV. Hirnus, kes Kaasani ja Astrahani Khaniriigid ära wõitis. Kuid läänepool läkfiwad ta riigi laiendamise piitüded hoopis nurja. Tema ajal asus Wene riik ka juba üle Urali mägede Aasia sse, millega sellele teele astus, mis teda lõpuks Waiksemere rannale ja nüüdsele seisukorrale Kauges Idas on saatnud.

Siis aga tuli Wene riigile wäga raske katsumise-aeg peale, mis ta aluseid üsna wäpustas. Tsaar Joann Hirnus, kes Wene-maad ligi pool aastajada raudse käega walitsemud, suri aastal 1584. Ta mitmetest poegadeft oli armsam, Joann, isa oma kää all langenud, teised surnud. Elus oliwad ainult kaks, tsaari kuwendast ja seitsemendast abikaasast: Feodor ja Dmitri — esimene nooremehe eas (22 aastane), teine alles üsna wäike laps.

Esimene sai muidugi isa surma järgi troonile. Aga ta oli ainult oma tugewa isa wari — nii kehakui waimupoolest nõrgake. Abielus ta oli, aga lapseta; ainuke tütar, kes temale alles 1592. a. sündis, suri ju aasta wanuseft. Nii oli siis arwataw troonipärija ta wend Dmitri, kelle terwis ka küll korras ei olnud, kuna temal langetöbi peal käiwat wõlbi, aga ifka oli ta kaswu poolest priske pois ja wõidi temast tugewatgi meest loota.

Aga aastal 1591. käis kohutaw sõnum läbi Wenemaa: Tšarewitsh Dmitri on surnud! Ja surm polnud sugugi harilikul wiisil tulnud, waid wähemalt õnnetuse, ennemini aga arwata, et wägiwalla teel. Ametliku teadaandmise järele olnud asi nii, et tšarewitsh Dmitri Uglitshis*), kus ta enda isa seadmise järgi oma emaga asus, palee õuel mängides end noaga nii rängasti wigastanud, et werejooksmisesse surnud. Tsaar Feodor lastis end selle seletusega kergelt rahustada.

Kuid mujal ei usutud niisugust juttu kuigi palju. Seda wähem, et Uglitshist kofe koguni teistmoodu jutud wälja läkfiwad. Need ei teatanud sugugi õnnetuseft, waid otse tapmist. Tšarewitsh mänginud murul, korraga

ilmunud kolm wõdrafst meest ta juurde, hakkanud tema kaela-ehet kütma ning tahtnud seda ligemalt waadata; selle juures pistnud noa ta kurku. Ohmatanud Uglitshi elanikud löiwad arwatawad mõrtsukad maha. See oli rumal tegu, sest selle läbi sai wõimataks, nendelt midagi tunnistust teo põhjuse kohta saada. Wäga wõimalik ka, et need inimesed sugugi süüdi ei olnud. Oma ettewaatamata oleku pärast saigi Uglitshi linn walju karistuse. „Mäsfu tõstmise pärast“ surmati 200 inimest ära, paljud saadeti Siberisse, kus nende jutud enam hädaohhtlikud ei olnud. Koguni Uglitshi „Dunastaja kiriku“ kell, millega rahwast kokku oli helistatud, saadeti nuhtluseks Siberisse, Tobolski. Radunud tšarewitshi palee häwitati põhjani ära, et ta mälestustgi kaotada; tšarinna saadeti kõrwalisesse paika kloostriisse kinni.

Aga ei mingi wõim suutnud seda arwamist tagasi juruda, mida terwel Wenemaal üks-teisele jalaja kõrwasse jofistati, et tšarewitsh Dmitri olla ifka tõesti ära tapetud. Ja imekifelt ühemeelselt arwati igal pool, et mõrtsukatöö figitaja tsaari Feodori abikaasa wend Boris Godunow olla. See Tatari sugumees oli ameti poolest tsaari ülem-tallmeister, tõepoolest aga oli terwe tšarilik wõim tema käes. Sest nõder tsaar Feodor, kes ise walitusfega suuremat korda ei saanud, oli üsna röömus, kui nägi, et Godunow tema asemel asju hakkas ajama, ja lastis temal seda keelmata teha. Godunowil oli tõusutee kerge, sest ta oli ju tsaari Joanni armu-õsoline olnud, selle mõjul tsaari sugulaseks saanud, ning nõnda usaldas ta peagi need noore tsaari nõuandjad, keda isa temale seadnud (nende seas oli ka Feodori õnu, bojar Nikita Romanow), kõrwale tõrjuda. Arwamine oli siis wäga ligidal, et Godunow tšarewitshi Dmitri selleks teelt ära koristada lastis, et tšaril enam kedagi muud pärijad ei oleks kui tema, ning nii temale tee troonile lahti saaks. Nii sündisgi 1598. a., kui Feodor ära suri.

Tema surmaga kustus lõpulikult Kuriki walitsejasugu ja nõnda oli waja uut tsaari teistalt wõtta. Surija tsaar ise ei olnud omale kedagi pärijat nimetanud, waid wõlnud, et ta riigi ja walituse oma Dooja hooleks jätab. Riigi wõimupidajad, bojarid, keda sel korral uus

*) Wäike linn Wolga ääres.

tatarlaste pealetungimine kohutas, ei teadnud kedagi teist tsaari troonile kohasemaks kui otse Godunowi. Tema oli ju ennegi nagu tsaar olnud, sai nüüd ka tsaari nime ligi. Muidugi oli mees oma walimiseks ka ise mõjunud mis wõis. Ja oma käes olewa walitsusewõimuga wõis ta palju, sest kawalus ja tige-dus olid ta tuntawad omadused.

Kas Godunowi sõrm tõesti oma õemehe wenna tapmise juures tegew olnud, wõi ei, on asi, mis küll igawesti saladuseks jääb.

Uga olgu nüüd Godunow omale teed tsaari troonile kurjateoga awanud ehk ei — seda ei saa küll salata, et ta, kui kord oma sihil oli, oma walitseja-kohuseid tublisti täita püüdis. Ta katsus kõik teha, mis wõis, et riigis awalist korda ja julget olekut tõsta, iseäranis pakkis waimupimedust, mis sel ajal Wenemaad warjas, wähe walgustada, ning ka riigi majanduslist korda parandada. Saatis Wene noorimehi wäljamaale õppima ja kutsus wäljamaalt meistrisid siia. Juba tsaari Teodori ajal oli ta Wenemaa Greeka õigeusu kirikule sellega täie iseseiswuse nõutanud, et Moskwa metropoliti Giobi (oma meele järgi mehe) patriarhiks (kiriku peallemaks) tõsta lastis, nii Jerusalemma, Konstantinopoli ja Aleksandria patriarhide wääriliseks; ta alla seati neli uut metropoliti. Seda tegi Konstantinopoli patriarh Jeremias a. 1589. Kuid ei mingi asi õnnestanud troonile saamise järele enam ta käes. Nagu wanne käis igalpool ta tegude kannul. Kõik abinõud, mis ta ial ette wõttis, äratastiwad ainult wihawaenu ta wastu.

Suur osa Wenemaad ja palju linnasid ei tahtnud ju sellepärast Godunowi õigeks tsaariks pidada, et nad tema walimisest osawõtmas polnud. Küllalt aga andis ta oma tegewusega ka otsekohest põhjust enda wihkamiseks. Et bojarisid enda poolehoidjaks meelitada, oli tema tsaari Teodori niikaugele wiinud, et see (1592.) Wene talurahwa pärisorjusesse pani (milleks küll tee ju ammu walmistatud oli), talupoegade liikumise-õiguse lõpetas ja neid nii maa külge kõitis („krepostnõiks“ tegi). Doomusunnil aimas Wene rahwas, et see seadus Godunowi töö oli ja kandis ta peale wiha. Ise troonil olles püüdis ta küll seda walju korda pehmendada, aga see ei mõjunud enam suurt, waid Godunowi antud seadus määras

mitmeks aastafajaks Wenemaa sifemise arene-mise käigu ära. Uga ikkagi ei olnud Godunowil ka bojaride wastu õiget ujaldust, waid käis nendega waljult ümber, nimelt wõimuka Romanowite perekonnaga, kelle peale kade oli; ta wõttis nende mõisad ära, saatis neid maalt wälja, ning endise tsaari-nõuniku Nikita poja Teodori sundis ta Filareti nime all mungaks hakkama, et see temale enam ilmalistes asjades tüliks poleks. Ehk oli temal nagu tume aimentus, et selle mehe sugu Wene troonile saab. (See sündis Godunowi wastutõttamisest hoolimata ometi nii.) Oma Romanowite tagakiusamisega kaswatas ta aga weel enda wihkamist.

Nii oliwad lood Wenemaal 17-nenda aastafaja algul. 1603. a. tuli aga Godunowi alalistele õnnetustele uus ja kõige suurem juurde. Nagu kulutuli lagunes üle terve Wenemaa kõne laiali, tšarewitšh Dmitri ei ollagi surmud, waid imelisel wiisil mõrtšukate käest peasnud, ja tulewat nüüd oma isade auujärge „troonirööwlist“ kätte pärima. Need kõned tuliwad Poolamaa poolt, kus noor tsaar end tunda andnud ja kust temale abi anda lubatud.

Just see nähtus, et nimetatud kuulujutt nii hõlpsasti uskumist leidis, näitab kõige selgemini, kui wäga wihatud Godunow ise ja ta walitsus oli, nii et ta kanna alt lahti saamiseks iga abinõuu pikema kaalumiseeta wastu wõeti. Peagi pidi Godunow hädaohu suuruselt aru saama ja kui ta käed tõesti werega määritud oliwad, siis tundis ta küll selgesti kurja kättemaksu-waimu hirwitawat nagu omale wastu wahtima. Ta wastane oli ka tõesti omale wälja astumiseks paraja aja walinud, sest Poolas tarwitati seda juhust kõige suurema meeleheaga, et asja saada, waenuksult Wenemaale tulla; oli ju Poolamaa Wene ammune wastane.

See lootus au, wõimu ja saagi saamise peale meelitas suurel hulgal sõjakaid Poola rüütlisid kofku, kes suures waimustuses end ja oma mõõka „tšarewitšhile“ abiks pakkusiwad, kui ta troonirööwlist karistama läheks. Wististi aga oli abipakkujate seas ka palju neid, kes tõesti oma asja tõsidust uskusiwad, mis ju wäga tõenäitlik näis olewat. Sest trooninõudja oli umbes niisama wana (mõni aasta

üle 20), nagu seda õige Dmitri sel ajal pidi olema. Ning ka keha tundemärgid läkfiwad dieiti ühte: Kaks käsna näo peal, üks käewars teisest pisut lühem, lühite, tihse kehakuju, nagu tšaaril Joannil. Ilmufiwad koguni ka elawad tunnistajad ta kõne tõendajaks. Kes see mees tõsijelt oli, jääb küll igawesti teadmataks. Täniini weel on arwamine olemas, et tema tõepoolest tõsine Dmitri olnud, ja hiljuti on katsutud seda ka teadusliliselt tõendada.

Kindlasti effilik on aga küll arwamine, et Wale-Dmitri keegi Moskwa Tšudowi kloostri-rist ärajooksmud munk Griška Dtrepjew olnud. See mees oli küll Wale-Dmitri asjas tähtjas tegelane, tema tubli aitaja, kes nähtawaste ise teda õigeks tšaariks pidas. Dtrepjew nõutas Dmitrile juure agarusega Doni ja Saporogi kasakate juures toetajaid. Et sõjakad kasakad Godunowi peale ta pika rahupidamise ja walju käre pärast pahased oliwad, süütas nende juures kuulsa tšaari poja ülestõusmise sõnum nagu kullutuli. Peagi oliwad kasakate salgad koos, walmis õige tšaari lipu alla astuma. Et Wenemaale nii esiti Dtrepjewi tegewusest teated tuliwad, sellest tekkisgi arwamine, et tema ise Wale-Dmitri oligi, ning rahwale teatati, et tšaari nime all ilmuw isik ärakaranud munk Griška olewat.

Waheajal aga edenes Wale-Dmitri asi Poolas täie hooga. Ta kaitsja Poola würst wiis teda Sandomiri maawalitseja (wojewodi) Mnishkeki juurde, kus siis ka paawsti wõimil Poolas, jesuit Rangoni, wiibis. See mees oskas ettewõtet muudugi kohe oma sihtide teenistusesse panna. Mnishke, täitsa selleaegne Poola mõisniku algkuju, tarwitas juhust jälle oma isikliste au, wõimu ja wara püüete täidesaاتمیسفکس. Trooninõudja wiidi selleaegsesse Poola pealinna Krakowisse, kus ta jesuitidega ligidasesse ühendusesse astus, sellega aga end üsna nende tõbriistaks andis, mis asi hiljem temale õnnetuse kaela tõi. Jesuitid toimetasiwad asja peagi nii kaugele, et selleaegne paawst Klemens VII. trooninõudja päris tõsijeks tšaariks tunnistas, mille peale Poola kuningas Sigismund III. oma poolt sedasama tegi ning teda kui oma sugust enda jutule wõttis. Otse lausa end Dmitriga ühendada ei usaldanud kuningas

ometi, waid ütles, et Poola riik selles asjas erapooletuks peab jääma. Kuid Poola mõisnikkudele anti luba tšaari teenistusesse minna, mida need kohe huljana tegiwad. Poola riigile ja ühtlasi katoliku kirikule awanes nii suur lootus, terwet Wene riiki enda mõju alla saada. Oli ju trooninõudja walmis, temale antawa abi eest kõrget hinda maksma. Ta oli end waheajal Mnishkeki tütreaga Marinaga kihlanud, kellele pruutkingiks Suure-Nowgorodi ja Pihkwamaa töötas, tema isale lubati aga Smolenski ja Seweriamaad ning miljon Poola kuldnat pealekauba. Et uus tšaar oma lubamistes nii helde oli, ei tunnista küll tema isamaaliku meele kasuks.

Rõnda wõis trooninõudja 15. aug. 1604. Krakowist launis suure wäega Wenemaale minna, esiti Kiewisje, mis sel ajal Poola all seisis. Siia tõi temale Dtrepjew 10,000 meest juure kasakate-wäe wastu. Ja niid sattu Godunow suuresse hädasse.

Hulgana läks ju ka wenelast Dmitri lipu alla ja mitmed linnad löiwad end tema poole (Tšhernigow, Kuršk jne.). 20. jaan. 1605. a. wõitis küll tšaari Godunowi wägi würsti Shuiscki juhatusel Poolast tulejaid ära ning see pani Dmitrit korraks peatama. Aga mitte kauaks. Sest Shuiscki ei suutnud ehk ei tahtnudgi oma wõiduwilja tarwitada ega löödud waenlast taga ajada. Oli ju Wene wäes arwamine olemas, et Poolast tuleja tõsine tšaar ongi, ning sõjamehed hakkasiwad salgakaupa lausa tema poole minema, kuni taganemine üleüldisefks sai ja wiimati ka Shuiscki seda tegi. Wene linnad awasiwad üks teise järele Dmitrile oma wärawad. Õnnetuse-teated, mis igaltpoolt Moskwasse tuliwad, murdsiwad tšaari Godunowi nii kehaliku kui waimlise jõu hoopis, ning 13. aprillil 1605. a. suri ta äkki. Temagi surma kohta arwati, et see mitte loomulik ei olnud, waid mees enese ise fihwtiga tapnud. Aga wististi oli juba murest ta surmajaks küllalt. Wene rahwas nägi wihatud tšaari surmas taewalift kättemaksmist ta mõrtsukatöö eest ja pidas tõendusfeks, et Poolast tulnud Dmitri nimelanda tõsine tšarewitš on.

Esiotsja ei tahtnud küll Godunowi perekond oma asja weel kadumiks arwata, sest tšaari armust patriarhiks saanud Hiob ja ka bojarite nõukogu hoidis weel tema poole.

Need kuulutatiwad Godunowi 16-aastase poja Feodori mees tsaariks wälja ning wandusiwad temale ja ta emale truudust. Aga waewalt paar kuud suutis see noor mees troonil püsida. Karm seadus, et wanemate patud laste kätte rüheldakse, sai siin täieliselt toeks. Veel enne kui uus tsaar mingit walitsujetegu ettewõtta oleks wõinud ning näidata saanud, mis mees ta oli, läks mäs tema wastu lahti. Muidugi oli see Dmitri sõprade tegu. Neil oli kerge, noort tsaari ei ainult kütutada, waid ühes ta emaga wangi wõtta, kus nad peagi märatsejate käte all surruks kagistati — weel enne kui uus tsaar end Moskwas näitas. Tema saadikud aga wõeti seal suure rõõmuhöiskamisega wastu. 20. juunil oli uue tsaari pidulik sisesõit wanasse tsaarilinnu, mis rahwa üleüldise rõõmuhöiske all sündis. Dmitri VI. nime all asus ta troonile.

Mõju, mida uus tsaar oma walitsuse algusel awaldas, ei olnud sugugi halb; kurja Godunowi ajawiiru järele tunti jeda otse kui raske koorma alt peasmiseks. Uus walitseja ei olnud wõidule saamise järgi mitte niisugune armuta karistaja, nagu muidu tema aegsed wõidumehed, waid tarwitas oma wõimu parajalt ja inimlikult. Suurem kättemaks Godunowi sõpradele jäi tulemata, küll aga kufjus ta Godunowi waenulised mehed, nimelt wäljasaadetud Romanowid, jälle tagasi; et Filaret kord juba mungaks oli saanud, ei wõidud teda küll enam ilmalikusse ametisse panna, aga ta ülendati Kostowi metropolitiks.

Aga kõige hea mõju rikkus peagi uue tsaari iseloomu suur warjukulg ära: Tema ülförge upfatus ja põhjatu kergemeelus, millega ta Wene riigiolu Poola moeliseks püüdis seada, nagu see temale meeldis. See tunnistas, et ta sifemiseft Wene rahwa waimule ometi wõõras oli. Tsaarikojasse seadis ta Poola moodi ametnikud, nõukogusse kufjus ta waimulikufsid ning tegi selle nõnda Poola jenati moeliseks, wenelaste olude ja mõttewiifi peale waatas ta kõrgilt ja põlgawalt. Wäga suure wea tegi ta isearanis sellega, et ta würsti Shuiskiga, kes temale esiti suureks toeks oli ning selle mõju rahwa juures suur, halvasti ümber käis, mille järgi see ta wastu töötama hakkas. Tsaari sõprade arm kahanes nõnda ruttu.

Aga weel palju suuremat pahameelt kui kõik muu, tekitas suure rahwahulga juures see hoolimata olef, peatfelf põlgatus, mida uus tsaar Wene õigeusu kiriku ning selle usu kombete wastu peitmatalt awaldas. Nimepidi oli ta küll ise õigeusuline, aga talitas ometi kui täis katoliiklane. Oma saatkonnas oli ta salga jesuitifid ligi toonud ning lubas nendele Wene pühas Kremlis awalikult jumalateenistusi pidada.

Õdigesuuremaks needmiseks sai aga tsaarile ta õnnetu ühendus poolaka Marina Wnishefiga, keda ta kõigist hoiatustest hoolimata ifka oma abikaafaks tõi. Wene rahwale oli wõõrsifit toodud tsaarina juba üleüldise wäga wastumeelt, see wiis aga, mil Marina 1. mail 1606. a. Moskwasse tuli: Uhtes Poola riides, Poola mõisnikkude saadetufel, sõjariistus, nagu mõni suur ärawõitja, ajas rahwa meele wäga wihale.

Niisugusel asjaolekul oli Dmitri pahasel waenlasel würst Shuiskil kerge, oma seltskonnaga wihatud tsaari kufutamist ette wõtta ja täide saata. Dmitri arwataw au- ja õnnepäew (pulmapäew) oli ta hukatuspäewaks saanud; see tõi tema saatufele pööörde. Minult kahetfa päewa pärast jeda, 17. mai hommikul, kus tsaar alles oma seltskonnaga pulmapidu joowastufes wiibis, läks hirmus mäs ta wastu lahti. Tulekahju-kellade helina all, millega rahwas jalule kufuti, tungisiwad wihased hulgad, waimulikude õhutufel ja würst Shuiski juhatusel, Kremlisse, kust Shuiski Wene wahiwäe õhtul eemale oli saatnud, ning tikufisiwad tsaari tapma. Esiti löödi ta truul abiline Basmanow maha, siis aeti Dmitrit taga, kes waheajal küll atnast wälja hüpata oli saanud, selle juures aga jala murdnud, ning nii peagi wihaste waenlaste kätte sattus, kes teda meeletult peffiswad, kuni suri. Selle järgi wõeti kõik Moskwas olewad poolakad weresaanasse; umbes 1700 löödi nendest armutalt maha.

Nii siis oli Wale-Dmitri walitfus waewalt 11 kuu kestwufe järele kufutatud. Nastafadade järgi oli Wene rahwas jälle kord oma enda tahtmist wõimufalt awaldanud, kuigi see enam tumedal loomufunnil ja wõõra-ufuliste wastu tuntud wiha mõjul, kui selgel ifeteadufusel oli sündinud. Aga kahjuks polnud

wihast mitte küllalt selleks, et maad ja rahvast nende tormide wastu kindlustada, mis nüüd alles ta peale tulivad. Tuntud tark-sõna: See ongi kurjateo wanne, et kuri kurjast si-gineb, — sai sel korral Wenemaal iseäranis tuntawalt tõeks. Uglitshi weretegu oli ka Godunowi perekonna häwituse põhjuseks saanud, ühes Wene riigile needmise kaela toonud, millest Moskwa weresaun wälja kaswas, ning see saatis omakohtast jällegi Wene rahwale ja riigile uusi äpardusi ja häwitusi kaela. Wenemaale tuli ta kurwalt kuulus „tume ajajärk.“

II. Segaduste aeg. Wene riik hädaohus.

Asjaolekute järele oli iseenesest mõistetaw, et Wale-Dmitri kukutamise järgi selle tegevuse hing ja juht, würst Shuiski, tsaariks tõsteti, kes siis Wasfili V. nime all neli aastat krooni kandis. Aga wäga õnnetult. Juba tema walimine sündis äkki ja poolikul moel, sest ainult Moskwa bojarid ja kaupmehed olivad selles osalised, kellele rahwas järele kiitis. Kremlis wanal kohtupaigal kuulutati tema walitsejaks wälja. Aga igalpool riigis ei oldud sellega mitte rahul, waid nuriseti, miks moskwalased üksi riigivalitsejaid määravad, — enne Godunowi, siis Dmitri, nüüd Shuiski. See rahutu meeleolu löi head pinda uute Wale-Dmitrite tekkimise jaoks, kes peagi üks teise järele ja koguni ka ühtlasi ilmusiwad ning sedasama juttu kordasiwad, mis esimene ajanud, kuid uue lisandusega, et Dmitri ka Kremlis weresaunas mitte surmatud pole, waid keegi tema näoline ta asemel; õige tsaar aga peasnud ära ja tulewat nüüd jälle tagasi. Teadagi oli aga järgnewatel Wale-Dmitritel tsaari-osa etendamine wäga palju raskem, kuna usaldus niisuguse kõne kohta juba kõigutatud oli, ning nii ei suutnud need keegi enam endale Wene rahwa juures suuremat poolehoidmist wõita. Aga pahandusi tegiwad nad küllalt. Pealegi ilmus Wale-Dmitrite selka ka üks Wale-Geodor, kes end tsaari Geodor Joannowitshi poja ütles olewat. Tedagi kuusunud kuri Godunow ju kättis taga, ning et lapsuse elu peasta, saanud ta hoidjad teda warjule, kuna tema asemele keegi tütarlapsuke jäetud (kes hiljem kuri, nagu eespool nimetatud).

Esimesed waenuhood tsaari Wasfili wastu ei tulnud küll Wale-Dmitritelt, waid wastikute Wene suurriikide poolt. Enne tõstis mässu Serweria wojewode würst Shahowskoi, pärast Rjasani wojewode Gapunow, keda pärisorjusest Sõuna-Wenemaale põgenenud talupoegade hulgas agara Bolotnikowi juhil toetasiwad. Nendest sai ometi Shuiski weel jagu. Siis aga ilmus suurem hädaoht jälle Poola poolt, kust teine Wale-Dmitri enda toetajatega tuli. Seekord teadsiwad poolakad küll täitsa selgesti, et see mees petis oli; temale appi mindi ainult saagilootuses ja Moskwa weresauna kättemaksuks. Marina Mnishel ilmus ka jalapealt jälle wälja, tunnistas julgelt, et see mees tema surmast peasnud abitaasa olewat, ning tuli ühes temaga Wene trooni omale nõudma. Wene rahwa juures ei leidnud ta ometi enam kuigi palju uskumist. Et seda ilka saada, püüdis trooninõudja talurahwast sellega meelitada, et neid mõisriikide alt wabastada ja isegi mõisate maid neile anda lubas. See sөөт tõmbas oma jagu ning Poola ratsariikide toetusel wõis uus Wale-Dmitri juunikuul 1607. Moskwa ligidusesse tungida, Dushinoni, kuhu poolteiseks aastaks paigale jäi ja Moskwaale waewaks oli. Ka mitmed Põhja-Wenemaalinnad wõtsiwad teda oma walitsejaks wastu. Aga pealinna ei suutnud ta ometi alla heita. Weel wõimsamalt kui Wene rahwuslik tunne, seisis nüüd wenelaste usulik meelusus täie rõhuga Poolast pakutud walitseja wastu, sest iga katoliku usu mõju kohta tunti kanget wõõrastust. Nõnda siis tuli, et kuna Wene ilmalikud wõimumehed, bojarid, enda riigi iseseiswuse kaitsmises õige lödwad olivad, otse Wene õigeusu waimulikud rahwuslike lipu kandjaks asusiwad, eesotjas agar patriarh Hermogen. Wene isamaalaste pea-toetuspunktiks sai kuulus püha Sergiuse flooster (umbes 70 wersta Moskwaast põhja-ida poole), Troitskaja Lawra (kolmainuse tempel), mis otse sõjakindluseks tehti. Kui poolakad seda wõitma läksiwad, pani flooster 16 kuud wapralt wastu ja tüdinult läksiwad piirajad wiimati minema.

Poola kõrwal aga segas nüüd ka teine wõõras riik end Wenemaal oludesse — tema põhjapoolne naaber Rootsi. See oli küll ka niisama kui Poola riik juba oma seisukoha pärast põline Wene wastane ning alles hil-

juti Wenemaaga sõjas olnud. Sellel korral aga oli Rootsis Poola vastu waenlus suurem kui Wene vastu, ning kartus, et poolakad Wene-maa hoopis oma saagiks mõtawad ja siis väga wägewaks saawad, ajas Rootsi kuningat Karl IX. Wenemaale abiks astuma.

Kuid see Rootsi riigi teguwis kutsus kohe ka poolakad päriselt platfi. Seni oli Poola kuningas end nimepidi erapooletuks hoidnud, enda alamatel omapead Poolas sõdida lastnud. Nüüd aga (septembril 1609.) kuulutas ta ka oma poolt Wenemaale päriselt sõda ja asus Smolenskit piirama (mida ju esimene Wale-Dmitri Poolale oli ära lubanud). Kuid mitte enam oma tööriista, Wale-Dmitri, aitajaks ei läinud Poola kuningas wälja, waid wõttis omale weel hoopis suurema sihi, Wene krooni otsekohe enesele saada. See pööre wõttis muudugi tuule teise Wale-Dmitri purjedest ära, poolakad lahkusiwad oma kuninga kutsel ta lipu alt, trooninõudja taganes Moskwa juurest Kalugasje, ja nõnda sai Rootsi wäele tee Moskwasse wabaks, kes siis märtsikuul 1610. tsaari wenna Stopini saadetusel rahwa rõõmuhoisike all sinna sisse sammus.

Kuid see rõõm ei kestnud kuigi kaua. Poola wäeülem Zolkiewski tungis suure wäega otsekohe Moskwa peale ja sai (24. junnil 1610.) Moshaiski ligidal Alushino juures (selle koha ligikonnas, kus 200 aastat hiljem Borodino tapatalgus peeti), Wene-Rootsi wäele täielise wõidu. Sest Shuiski wäehulgad oliwad kehwad sõdijad, Rootsi wäest aga läksiwad palga-sõjalased, sakslased ja prantslased, lausa poolakate poole, muu wägi taganes.

Poolakad, kes nõnda ühest waenlasest lahti saanud, pöörsiwad siis uhkes wõidulootuses Moskwa poole, kus nüüd täieline korralagedus walitsemas oli, niisama ka terwes riigis. Teise Wale-Dmitri poolehoidjate arm oli küll wähenenud ning ta ise sai Kalugas ühe pahandatud tatarlase käe all surma (detsembril 1610.), aga sekeldusi ei wähenanud see sugugi. Sest ta lesk, wõimuahne Marina, läks kohe kolmandale mehele, ühele kasakate polkownikule, keda ta küll enam Dmitriks tunnistada ei usaldanud, selle vastu aga kuulutas ta omale süündinud poja julgelt „tšarewitshiks“ ning tema sõprade hull asus selle lapsukesse troonidiguse eest edasi wõitlema. Aga ühtlasi ilmus

uusi trooninõudjaid igast nurgast, kes igaliks ennast päris õige tsaari kiitis olema. Astrahanis ütles üks enese tsaari Joann IV. poja Augusti olemat, kes isa wiha kartes sinna pelgu tulnud, teine nimetas ennast selleks Joanni pojaks, keda isa ära surmas, kolmas katsus uuesti tsaar Feodori poja osa etendada. Suurt poolehoidmist ei leidnud nendest keegi, aga segadust kaswatasiwad nad igaliks omast kohast. Tsaari Wassili käest libisesiwad nii walitsuse ohjad üsna ära. Usjata otsis ta Krimmi tatarlastelt abi; see tegu andis wenelastele uueks pahanduseks asja. Tsaari arwati oma kõrgele kohale kõlbmataks ja Jumala wiha aluseks, kes oma süü pärast karistust kandes ka rahwale muhtluse kaela tõmbas. Mõninga tuhanda rahutute saadetusel tungis üks wäike-mõisnik Sahari Ujapunow Kremlisse ja sundis bojarisi, tsaari Wassilit troonist lahti kuulutama, sest et ta kroonikandjaks ei kõlbawat.

Tsaari troon oli nüüd jälle tühi ning riigis wõttis täieline korralagedus maad. Minike wähegi seadusline wõim Wenemaal oli weel nii nimetatud bojarite-nõukogu, kes siis efitotsa riiki juhtida katsus. Aga wäehulkade juhtide vastu oli ta wõimetu ning ei osanud siis ifamaad segadusest peastmijeks teist teed leida, kui Wenema wägewa wastasega, Poolamaaga, lepitust otsida. Arwates, et Wene riik oma iseseiswust kudagi enam alal hoida ei suuda, taheti sellegagi rahule jääda, kui ta wõõra mõju all olles ometi weel warju-elu edasi elada wõiks. Selleks mõeldi Poola kuninga poega prints Wladislawi tsaariks kutsuda, kuna selge küll oli, et see mees Wene troonile saades weel tuntawamalt Poola politikat ajama hakkab, kui jeda Wale-Dmitriist oli nähtud.

Tehtud lepingu põhjusel anti siis Moskwa linn ühes kindla Kremliga poolakate kätte, kuna maa-nõukogu saatkond Poola sõjawäe leeri Smolenski alla tõttas, et seal ametlikult Wene tsaaride krooni Poola printsile pakkuda. Saatkonna juhiks oli, iseäralik küll, Rostowi metropolit Filaret (tulewase tsaari isa), kes ka nõukogus ligi olnud.

Nii kaugel oli siis Poola asi Wenemaal edenenu. Poola prints pidas ennast juba tõsiseks tsaariks ning andis Wene riigile kasukusid, koguni Siberisse. Kuid imelikul wiisil takistas tema troonile saamist ta enese isa, kes

nüüd, kui Wene riik tema ees ju täitja võimetu näis olevat, mitte enam sellega leppida ei suutnud, et Wenemaa üle oma poja kaudu walitseda võiks, waid ta tahtis seda otsekohhe teha ning Wenemaad üsna Poola riigi alla wõtta. Enda arwatawas wõimutundmuses ei kinnitanud ta Moskwas tehtud lepingut mitte, waid wiivitas sellega esiti ning ütles pärast otsekohhe, et ta oma poega tsaariks ei anna. Wene saatkonna juhi ja mitmed liikmed jättis ta päriselt oma juurde wangi. Aga selle liialdusega rikkus uhke kuningas oma püüded, mis juba kordaminemas olivad, ise hoopis ära. Sest otse poolakate upsakus õhutas Wene rahwusete ometi jälle uuele leegile ning wõõraste waenuline woolus puhkes wägewalt lahti. Viikumise ette-otsa astus nüüd otse lausa patriarh Hermogen, kelle kutsel 1611. a. kewadel kahesünnestwüest Wenemaa linnast wäehulgad Moskwa poole tõttasiwad, poolakaid sealt wälja ajama.

Wõimsamad Wene wäed ilmusiwad Rjazanist Ujapunowi juhil, Kalugast wõrsts Trubetskoi käsul ning Tuulast tõi hetmann Sarutski oma kasakad. Aga ettemõte lõppes seekord õnnetult. Moskwalased, keda poolakad oma üleannetusega wäga ära pahandanud olivad, ei suutnud abiwägede tulekut ära oodata, waid katsusiwad oma jõuga wihatud wõõraid wälja peletada (30. märtsil). Aga see püüe äpardas täieste. Poolakad surusiwad liikumise koha weriselt maha ning karistasiwad linna hirmsa riisumisega ja põletamisega. Pea terve Moskwa häwitati ära. Minult mõned kiwirikud jäiwad alles, ning ka kindel Kremli kuhu Poola wägi ennast pesitas. Umb-arwus olawat seekord üle 100,000 wenelast mõõga all ehk tules otsa saanud.

Selle järgi ilmus küll Wene rahwusline wägi Moskwa tuhawäljale, aga Kremli tagasi wõita ei suutnud ta mitte. Sest peagi sigis Wene wäejuhtide oma wahel tüli. Kõige tähtsamat nendest, Ujapunowi, süüdistati äraandmises, ning kasakad löiwad ta maha. Selle järgi läks Wene sõjawägi laiali ning riigis tõusis üleüldine segadus kõige kõrgemale tipule. Rahwa ühistunne kippus üsna kaduma, iga riigiosa mõttes aga, mis temal teha tuleks. Moskwas ja üleüldse Keis-Wenemaal olivad poolakad täielikud peremehed, ning kui 13. juu-

nil ka kindel Smolensk, mis end kaua wapralt kaitsnud, end Poola alla andis, näis riigi suurem osa päriselt nende oma olevat. Kaasanis ja Wjatkas peeti Marina poega tsaariks; tema poole hoidusiwad weel ikka ka Doni kasakad, keda Marina magusalt meelitas. Pihkwas aga katkus keegi diakon Isidor ka Dmitri nime all omale riiki rajada, ning mujalpool ilmusiwad uued wõimunõudjad. Kõigile senistele lisaks aga ilmus põhjapiirilt weel uus wägew jao-nõudja, Rootsi riik, kes kohase aja arwas olevat, Wenemaa segadusest endale tulu nõutada. Nagu eespool kuulsime, oli esimene katse selleks tal küll äpardanud, Rootsi wägi taganema sunnitud, ning sellepärast ka temale lubatud palk, Karjala- ja Käkisalme maa, saamata jäänud. Kuid Rootsi kuningas asus nüüd wäewõimul seda wõtma, mida heaga ei saanud, ning palju enamgi weel. Neewa jõe suule, praeguse Peterburi ligidale, kerkis uus Rootsi kindlus Nienshanz (uus kants), Rootsi kindral Gardie läks uue ja parema sõjawäega kui enne jälle sõjateele, aga mitte enam wenelaste abiks, waid otse nende vastu. Märtsikuul 1611. langes Käkisalme ja 16. juulil ka Suur Nowgorod wõisil pealetungimisel kergelt Rootsi kätte.

Need hõlpsalt saadud wõidud kaswatasiwad muidugi weel Rootsi nõudmist. Kuningas Karl tahtis oma riigi piirisid Walgermereni tõsta ning koguni terwet Wene riiki Rootsi mõju alla heita, nõnda selle eest hoida, et ta mitte poolakate saagiks ei saaks. Ning Nowgorodisgi arwati paremaks, ennem rootslastega kokku leppida, kui põlatud poolakaid oma isandateks wõtta. 25. juulil tegi Nowgorodi metropolit ning mitmed muud ausamad seisuste-afemikud Rootsi wäeülemaga lepingu, mille sijuks oli, et Rootsi ja Wenemaa wahel „igawene rahu jääb“, poolakaid peetakse aga ühisteks waenlasteks ning wõideldakse nendega ühiselt, kuni Wenemaa neist wabaks saab. Nowgorodlased wõtawad siis, kui Moskwa ka sellega nõus on, Rootsi kuninga poja omale tsaariks. Selle vastu töötas Rootsi wäeülem oma kuninga nimel mõjuwat abi poolakate wälja ajamiseks, uue tsaari nimel aga täielikku usuwabadust ja Greeka õigeusu wõimuspidadamist. Peale Käkisalme ja selle maa lubati kõik muu wõidetaw maa Wene riigile jätta. Kauba kind-

lastegemiseks läts Nowgorodist saatkond Stockholm; lepingufirjale olivad 12 waimulikku ning 12 bojarit ja kaupmeest alla kirjutanud. Nowgorodis peeti kaupa juba üsna kindlaks ning oodati aga uut tsaari Krootfist tulewat, keda siis de la Gardie oma mõõga toetusel Wene troonile pidi seadma. Tõepoolest tunnistas juba kõik põhjapoolne Wenemaa Krootfi printsi oma peremeheks, ning Ikonapoolgi mõeldi parema meelega Krootfi kui Poola alla heita. Seft iseseiswuse alleshoidmise lootus kippus ju kõigil kaduma. Wene riik näis otja saawat ning Poola ja Krootfi wahel ära jagunewat, wõi jälle kumbgile täieliseks saagiks langewat.

III. Riigi uuenemine. Romanowid troonil.

Riigugusel üliwäikesel ajal sai aga Wene riigis wanafõna tõeks, et kui häda kõige suurem, siis abi kõige ligem on. Juba oli Wene riigi suurem ja tähtsam osa wõõra wõimu alla sattunud, wõi jälle petiste tallata; ainus koht, kus weel Wene rahwusliff lippu püsti hoiti, oli „Greeka õigeusu kiriku südame joon“, eel-nimetatud Kolmainuse klooster. Aga see seifis ainult nagu saareke möllawas meres ning ei saanud enam isamaalaste koonduse-kohtaks olla. Riigi wõimupidajad bojarid, ärimehed, osalt ka waimulikud, olivad end aralt ja nukralt wõõra wõimu ees alandanud. Riigile ilmus aga peastmine rahwa jõu sügawusest, otje liht-rahwa, põllu- ja käsitööliste ridadest, mille juures wäga suur osa küll usulisel tundel oli. Seft hoopis raskemalt kui riiklise iseseiswuse kaotamine, tundus usklikule Wene rahwale see mõte, et temale wõõrast usku pakkuma hakatakse. Kesk-Wenemaal, kus igalpool poolakate mõõk wälkus, ei saanud liikumine esiti mitte maad wõtta. Riigi idapoolisel ääremaal, Nishni-Nowgorodis, löi see aga löffele. Seal usaldas koguni lihtne mees (ametipoolet lihunik), Kosma Minin Suhorukow 1612. a. kewadel rahwast isamaa ja kiriku eest wõitlema kutstuda. Ta awaldas esite kõigile oma linna elanikkudele waimustawa kutse, et nad isamaa peastmiseks walmis oleks enda wara ja elu ohwerdama. Ta ettewõte õnnestas täieste, terwe Nishni-Nowgorod sai waimustatud, ning kohe laienes see äratus ka mujale. Wolga ääretelt maadelt ja linnadest,

mis Poola wäest weel wabad olivad, woolasivad waimustatud isamaalased suurte hulladena Nishni-Nowgorodi. Kui juba liikumine täies hoos oli, astusivad ka mõned agarad bojarid isamaalaste ridadesse, nimelt waper würst Dmitri Posharski, kes juba endistes wõitlustes mitmel korral oma tublidust oli awaldanud. Et Minin ise sugugi sõjamees ei olnud, seadis tema isamaalise sõjawäe juhiks Posharski, teda „kõige Moskwa riigi ärawalitud meheks“ nimetades. See teatas asjast kohe ka muudele linnadele ning kutsus kõiki ettewõtet toetama. Posharski kutse on Wene riigi uuenemise püüde kohta öieti iseloomulik ning näitab selle tõsist laadi. Selles öeldi: „Teie, isandad, mõelge Jumala, oma hingede, kristliku õigeusu ning oma isamaa peale, jätke maha tuntud rööwel ning Marina ja tema poeg. Tulge ühes meiega ja terwe maaga nõu pidama, kuidas meie maale walitsejat saame, keda halastaja Jumal meile annab. Teadke, isandad, et kui teie sellest rööwlist, kes end Pishkwas Dmitriks nimetab, ning Marinast ja tema pojast lahkute, meiega ja kõige maaga ühte heidate, siis peawad meie waenlased, poolakad ja leedulased, Moskwa riiki maha jätma ning oma piirilinnadesse taganema. Kui teie seda aga mitte ei tee, siis saawad Poola ja Leedu inimesed Moskwa ja kõige meie riigi isandateks ning häwitawad meie maa otjani ära, saadawad teid ja meid kõiki hukka ning teewad meie maa tühjaks ja paljaks. Ning selle kõige kohta nõuab Jumal teilt aru, kui teie kõwasüdameliselt meiega ühes nõus ei ole, ja kõik ümberkaudsed riigid nime-tawad teid oma usu ja isamaa äraandjateks. Aga kõige enam, kuidas wõite õigele kohtunikule tema teise tulemise korral selle eest wastust anda? Meie palume teid pisaratega, meie ühisest tüwest tõusnud wennad, õigeusulised ristiinimesed, halastage enda ja oma hingede peale, jätke maha rööwel ning Marina ja tema poeg. Olge meiega ja meie maaga ühes nõus, et mitte meie omawahelise tüli mõjul Poola ja Leedu inimesed teid ja meid täiesti ära ei rikuks.“

Kutse ilmus juunikuul 1612. ning süttitas Wene rahwa meeli wägewalt. Patriarhi Hermogeni eeskujust saidwad ka waimulikud jälle uut julgust ja õhutasivad oma

poolt liikumist kõigest jõust, mis ju, nagu Põsharski üleskutsest selgub, peaaegjalikult usulisi laadi kandis. Rahwa wäesalkade juhtideks oliwad mitmel pool otse waimulikud ning nende ees kanti pühapiltisid. Pea seisid Põsharski käsu all õige suur sõjawägi, millega ta Moskwa poole minna usaldas. Teel kaswas see ühtelugu weel, sest kulutulena läks rahwusline liikumine üle terve riigi laiale. Ka würst Trubetskoi, kelle käsu all alles endise Wene sõjawäe jätid seisid, astus Põsharski lipu alla. Sarutski aga oma Doni kasakatega ei tahtnud seda teha, waid mõtles ikka weel Marina poega troonile upitada wõiwat. Ta katsus siis Põsharski etteõtteid takistada. Aga see ei mõjunud, waid wõidukalt wõis Põsharski oma rahwuslike wäega Moskwa alla ilmuda. Sest poolakate killustatud wäed ei suutnud teda peatada. Alles Moskwa ligiduses tuli 21. augustil lahing, milles Wene vägi täiesti wõitis. Kolm päewa hiljem korraldasi lahingut otse Moskwa juures ning selleski kaotasid poolakad, kes siis Kremli se taganesid ning seda weel kaks kuud wapralt kaitsesid. Moskwa linn (õieti aga küll ta ase) oli jälle Wene oma. Ja 22. oktoobril pidi Poola polkownik Strujs, kellele wäljast enam abi ei tulnud, nälja sunniti ka Kremli kääst ja end oma wäega wangi andma. Ning sellega oligi Wenenemaa waba. Ta õnneks pidasid poolakad sõda õieti loult ning ei arwanud sugugi tarwiliseks, täie jõuga oma siin juba kättesaadud seisukoha kaitsmiseks wälja astuda. Wististi ei tuntud Poola kuningakoja asjaloo suurt tähtsust, waid oldi selles juures ekfiarwanimes, et wenelaste wõim juba täiesti murtud on ning nende allahetmiseks rohkeat waewa näha ei maksa. See ekfimõte kaotas siis kõige Poola seniste wõitude wilja ära. Küll oli waheajal Poola kuningas ise uue sõjawäega Wenenemaale ilmunud, aga ta ei saanud enam kaugele tulla, waid kui ta eelwägi Wolokolamski juures liita sai ning kolmekordne tormijooks tagasi löödi, ühtlasi wenelaste wägewast liikumisest teated tulid, pööras poolakas oma maale tagasi, mille juures ta wägi weel nälja ja külma käes wäga kahanes. Ning selle järele ei katsetudgi enam Wenenemaa allahetmise püüet korraldada, waid ainult piiriäärseid maid, Smolenskit jne., enda saagina finni hoida.

Miisamuti suureks õnneks Wenenemaa wabanimise püüdele oli see, et ka Rootsimaa oma etteõtte korrasaatmise juures õige pifaline oli. Wene tsaariks määratud Rootsi prints Karl Philipp wiivitas oma tulekuga, kuni see hilja oli, sest niipea kui Suur-Mosgorodis mujal riigis tekkinud isamaalisest liikumisest teada saadi, ühineti ka seal kohe selle ülestõlge wooluga. Ning Rootsi kuningas (selleks oli 1611. a. sügisest saadik kuulus Gustaw Adolf) ei mõelnudgi enam oma wenna Wene tsaariks saatmise peale, waid püüdis aga weel Wenenemaast Rootsi mõnda osa saagiks wõtta.

Wabanenud Wenenemaa asjade juhtimine jäi esiti würstide Põsharski ja Trubetskoi hooleks. Peagi aga ilmus ka endine bojarite nõukogu, kes hädaohhtlikul ajal tegewuseteta korraldusi seisnud, jälle wälja, et uuesti oma wõimu näidata. Kui siis riigis lood juba rahunenud olid (trooninõudjad kaotasid nüüd iga lugupidamise) kuulutasid nimetatud würstid (27. nov. 1602.), „ühenduses muude bojaritega ning kõrgete waimuliku ja ilmaliku seisuse ametnikkudega“ kõigele Wene rahwale, et isamaa wõõrast ikkest waba on. Et aga seda wabadust kindlustada, olla waja riigile wiibimata uut walitsejat anda, kes targa ja tugewa walitsemisega riigi wana wägewuse jälle elule ärataks. Nõuti siis, et uue tsaari walimiseks maa-nõukogu Moskwasse kokku tuleks, waimulikkude, bojarite ja linnade saadikud. Nende arwu polnud aga mitte kindlaks määratud.

1613. a. algusel tuli see nõukogu kokku ja wõttis ülitähtsa asja ette, Wene riigile uut walitsejajugu anda. Selles fokus olid 3 metropoliti, 3 peapiiskoppi, 2 piiskoppi, 16 arhimandriti, 14 igumeni (kloostriülema), 4 munk, 3 ülempreestrit, 5 preestrit, 17 bojarit, 48 kõrget riigiametnikku, 55 tähtsamate perekondade asemikku, 3 Tatari suurnikku ning 44 linnade saadikut, need osalt waimulikud, osalt mõisniku- ja kodaniku seisusest. Nagu sellest nimekirjast näha, oli kogu üsna kirjukuline.

Õstotsa olid kogu koosolekud õige tormikad, sest kõigile meeldiwat troonikandidati ei olnud kellegil ette panna, waid trooninõudjateks ilmusid mitmed mehed, igüks oma arwatud õiguste najal. Peapiiskoppeks aga olid kahe bojarite erakonna peamehed,

würstid Trubetskoi ja Mstislawski. Need mõistlewad kaua üksteisega. Aga ära nähes, et mõlemad umbes ühejõulised (ehk ühendõrgad) olivad, nii et kumbgi teist kõrwale tõrjuda ei suutnud, ühineti wiimaks waimulikude soowitusel erapooletu isiku walimiseks ning seati kandidaatsiks metropoliti Filareti poeg Mihail Romanow. Esiti polnud Romanowite walimise peale sugugi mõeldud, oli ju selle sugu peamees waimulikuks saanud ning wiibis pealegi Poola wangis. Ta poeg aga oli alles nooruke, 16 aastane. Nüüd aga tuletati meelde, et Romanowite sugu juba suurwürsti Joann I. walitsusest saadik, kus selle sugu esivanem Andrei Iwanowitsh tähtsaks sai, Wenemaal suures aus ja lugupidamises oli seisnud, tähtsaid riigiametisi pidanud ning tsaaridele toeks olnud. Ka seiswad Romanowid Kuriki tsaari suguga suguluses; wiimase õige tsaari Feodori ema oli sündinud Romanow. Et walitaw mees alles koguni noor oli, meelbis mõnele wõimumeestele üsna, sest nõnda loodeti kergemini riigiwõimu oma käes hoida. Kui siis 21. weebr. 1613. a. otjastawale walimisele asuti, hüüdsiwad rahwasaadikud waimustusega: „Mihail Feodorowitsh Romanow olgu meie tsaar, meie isa ja meie walitseja!“ Wastuheali ei tulnud kuuldawale ning nõnda kuulutati weel seljamaal päewal Mihail Romanow Wene riigi tsaariks, muidugi ühtlasi tema sugule troonipärimise õigus. Kõik ligiolewad Wene rahwasemikud kirjutasiwad oma nime walimise = protokollile alla, milles tsaarile riigiwõim täiesti kätte usaldati ja temale truudust tõotati. Mitmed linnade saadikud kirjutasiwad ühtlasi ka „bojarite laste, kasakate, kütide ja tulekaitse-meeste“ wõlitusel alla, mitmed ka „maakonna elanikkude nimel“. Kuna aga mitte kõigist linnadest nõukogus asemikkusid ligi ei olnud (laugematest linnadest polnud keegi ilmunud), siis „saadeti ka nendesse linnadesse ja maakondadesse usatawad inimesed, elanikkude meeleolu järele pärima, ning igalpool oli üleüldine hääl Mihail Feodorowitshi poolt“, teatab ajaramat. Nõnda oli siis uue tsaari troonile tõstmine kõigi seisuste üleüldine tahtmine, mis muidugi uuele walitsejale kindla ajeme rajas.

Sellest ülitähtsast pöördepäewast Wene riigi ajaloo, mida otse riigi uuesti rajamiseks

wõib pidada, on täna kolmsada aastat täis, ning nõnda on see päew küll suurewiliise mälestamise wääriline.

IV. Romanowite walitsus.

Kui metropolit Filaret Poolasse wangi jäi, otjis ta (nunnaks hakanud) abikaasa ja poeg endale Kostroma kubermangus Spatjewi floostris warju. Maa-nõukogust jäiwad Romanowid eemale; kellegil ei tulnud mõttessegi, et tsaar sellest perekonnast wõetaks. Walimise järele läks saatkond Spatjewisse tsaarit troonile paluma. Aga see ei tahtnud walimist esiti sugugi wastu wõtta, sest riigi olukord oli ju alles wäga raske. Alles kauase wiivlemise peale ning oma ema (sündinud würstinna Sijskoi) soowil tegi ta seda. 14. aprillil wannuti Moskwas esimesele Romanowisuguga tsaarile truudust. Pea selle järele sõitis see rahwa röömuhoisike all pealinna, ning 11. juulil oli ta pidulik kroonimine.

Sellelega oli Wenemaa tüme aeg lõpetatud ning riigile jälle seaduslik walitsus ja koondusekoht loodud. Aga ikkagi oli Wene riigi olukord weel õieti kurb. Kõik endine kord oli segaduste ajal niikasti kui lagunenud; riigitarandusi polnud olemasgi, rahwas sõdade ja mäsude mõjul ära kurnatud, tööstus ja kaubandus häwitatud, maaharimine kängu jäänud; hull linnu ja külasid põletatud, inimesed tapetud. Ning nüüdgi weel ei lõppenud kodusõda. Sest Marina Mnishek ning ta nüüdne abikaasa Sarutski püüdsiwad ikka weel trooni oma pojale saada. Alles 1614. wõeti nad wangi ning saadeti surma. Weel hädaohtlikumaks olivad uuele tsaarile mitmed mõisnikkude salgad, kes Mihaili alla ei tahtnud heita, ning Poola erakondlased Disowski juhil, kes 1616. wõitmatalt suri.

Kõige selle sifemise häda juurde tuliwad ka walimised sõjad Rootsi- ja Poolamaaga. Rootslased hoidsiwad suurt osa põhjapoolset Wenemaad ühes Nowgorodiga oma käes ning tahtsiwad seda endale jätta. Kui Wene wägi seda tagasi wõitma läks, sai ta korraks Staraja-Rusja all 14. juulil 1614. küll wõidu, aga pea selle järele wõitsiwad rootslased kõik kaotatud kohad jälle tagasi ning tungisiwad koguni ka Pihwa peale (1615.). See läks aga nurja, ning et Rootsimaa ka sõjast tüdi-

nenud oli, tehti wiimati 27. weebr. 1617. Stolbowa külas (Saadoga ligidal) Wene ja Rootsi wahel uus „igawene rahu“, mis Wene-maale küll väga raskest ohwrid peale pani: ta pidi terve Karjala ja Ingerimaa (nitiidne Peterburi kubermang) Rootstile ära andma, millega ta Läänemerelest üsna eemale jäi, peale selle weel 20,000 rubla maksma. Selle wastu sai ta ometi Suure Nowgorodi, Staraja-Rusja, Borhowi, Saadoga, Dudowa ühes nende maa-dega, ning ka kõige Rootsi käes olewa kroonu-waranduse tagasi, ja pealegi tunnistas Rootsi riik Mihaili õigeks tsaariks, taganes nõnda igast Wene trooninõudmise õigusest.

Selle järele katfuti ka Poolamaaga rahu teha. Sealt poolt oli esiti uut tsaari wähe-tülitatud. Alles 1616. tungis prints Wladislaw uue sõjawäega Moskwaist, kuhu ta küll pea-tama sunniti, aga kui temale Saporogi kasalad appi tulwad, tõttas ta peatselt Moskwa wära-wate ette ning kohutas sellega wenelasi, nii et Poolalt rahu otsiti, kuigi raskete ohwritega. 24. detsembril 1618. tehti Dewolini külas (Troitskaja Lawra lähedal) rahuleping, esiti alles 14 aasta peale. Wenemaa jättis Smo-lenskimaa Poolale ning taganes ka lõpulikult oma nõudmisest Liwimaa kohta, lubas isegi Wladislawil weel tsaari nime kanda. Kõik oli see rahutegemine Wenemaale suureks tu-luks, sest sellega saiwad Wene wangid Poolast wabaks, nende seas ka tsaari isa Silaret, kes nüüd patriarhiks sai ja pojale riigi alitsemises abiks oli. Rahutegemise järele wõidi alles riigi sisetest olu korraldama hakata, mis tõeste hädalad olid. Ning et see wõrdlemisi lühikesel ajaga õnnestas, näitab, et Wene riik omale tubli walitsejafuguga oli saanud. Sõja uuenda-mine Poolamaaga ajutise rahu lõppemise jä-rele (1632). äpardas küll; Smolenskit ei saa-dud kätte ning uues rahulepingus (1634.) maksis Wenemaa Poolale weel 20,000 rubla ligi, mille wastu aga Wladislaw, kes wähe-ajal Poolas kuningaks saanud, end Wene trooninõudmisest lõpulikult ära ütles, millega troonisegaduste aeg täielikult lõppes.

Esimene Romanowifuguga tsaar Mihail suri 1645. a., alles 48-aastasena, ning jättis trooni oma pojale Aleksei Mihailowitschile, kes siis ka alles 16-aastane oli, nagu ta isagi troonile saamisel. Tsaari Aleksei ajal kosus

Wene riik juba õige palju, nii sisetiselt kui wäliselt. Sest 1654 a. wõidi Wäike-Wene-maa, mis mitu aastafada Poola all olnud, jälle Wene riigiga ühendada.

Siljemini (Andrusjowa rahulepingus 1667.) saadi Poolalt ka Smolenski ja Sewerimaa jälle kätte. Ning selle järgi muutus Wene ja Poola wõimu wahetord üsna; Wene jõud hakkas Poola omast üle käima. Weel kord ko-hutas aga segaduste-aja järelelaja: Ilmuftiwad 2 trooninõudjat, üks Dmitri VI., teine Wasfili V. poja nime all, ning Pihkwas, Nowgorodis ja isegi Moskwas tekftiwad rahwamäsfud, milleks walitfufewõimu rõhumine asja andis. Kõige kardetawam oli Doni kasalate mäjs Stenka Rasina juhul. Kõigist aga saadi jagu ning muretseti walitfufekorrale „seaduste-kogu“ kokku-seadmisega enam ühtlust. Suurt „maa-nõufogu“ ei kutsutud aga 1653. a. järgi enam kokku; tsaar jäi ainuwalitsejaks. Kiriklistes asjades tekitas väga palju äremust walju patriarhi Nikoni ettewõetud waimuliste raamatute pa-randamine, mille tagajärel wanauulised õige-usu kirikust lahku lõiwad.

Ka tsaar Aleksei suri warajalt (47 aasta-selt) ning pärast teda walitfufiwad riiki ka kolm poega. Esiteks Feodor III. (aastal 1676.—1682.). Kaks esimest Romanow oli-wad õige noorelt, 16 aastajalt, troonile saanud, weel nooremalt, 14 aastajalt, sai sinna kolmas. Ning juba kahelümne aastajalt suri ta, ilma lasteta. Tsaariks seati siis tema mõlemad wennad ühtlasi: Joann V. ja Peeter I.; esimene nendest jäi aga oma surmani (1696.) paljalt nimekandjaks. Peeter oli troonile saamisel alles kümne aastane ning kandis siis ka seitse aastat krooni üksi nime järgi; riigiwõim oli tsaaride õe Sofwia käes. Aga 1689. a. wõttis Peeter walitfufe oma kätte ning juhtis siis 36 aastat Wene riiki väga wõimsa ja õnneliku käega. Täie õigusega on temale „Suure“ nimi antud. Tema lõi Wenemaa nii sisetiselt kui wäliselt üsna uueks, tegi selle senisest Moskwa tsaaririigist, mida õieti Europa külge ei loetudgi, Wene keisririigiks ning Europa suurwõimuks. Raske ja pitalise Põhjasõja tagajärjel, mis kaksümne aastat kestis (1700.—1721.), murdis senine Põhja-Europa peawõim, Rootsi riik, ning ta asemele astus hoopis kangema jõuga Wenemaa. Peetri

wõitude mõjul tasuti saja aasta eest Stolbowa rahus saadud kahju mitmekordselt: Kõik kaotatud maad saadi tagasi ning hulk uusi weel juurde, nimelt ka meie maa, mis sellest saadik kestwalt Wene riigi osaks jäi. Lõunapool laiendati piiri Nowi mereni. Määratu suure oli muutus ka riigi sisetes oludes, niihästi walitjuslikelt, sõjawäelisel, majanduslikelt, hariduslikelt ning ka kiriklikelt. Asutati „walitfew senat“ ja „püha sinod;“ patriarhi = amet aga kaotati ära.

Näis nõnda, kui oleks Peeter Suure hiigla jõus terve Romanowi sugu teo wõim end hästi foondades weel oma täiele tipule tõusnud, et selle järgi lõppeda. Nagu senised Romanowi sugu walitsejad, suri ka Peeter (a. 1725. waraselt (53 aastafena), ning temast järele jäämas oli terve Romanowi suguwõsast üks

ainuke meesterahwas: Peetri I. (juba surnud) poja Aleksei poeg Peeter; seegi niisama kümne aastane, kui tema wanaisa troonile saades. Esiotsa jäi siis Peeter I abikaasa Katarina walitfema (1725—1727) ning alles ta surma järele kuulutati Peeter II keisriks (1727—1730). Aga juba 15. aastafena suri tema rõugehaigusesse ning sellega lõppes Romanowi sugu otsekohesest jões. Neljas põlvnes oli selle walitjus Wene riigis wähe üle sada aastat kestnud.

Meeestegugust troonipärija puudusel seati siis naesterahwad troonile. Esiteks tsaar Jo-

anni V. tütar Anna (1730.—1740.). Temagi oli lasteta ning jättis siis trooni oma õetütre pojale, kes alles hällilaps oli. See kandis ühe aasta keisri nime: Joann VI. Siis aga tõukas Peeter I. noorem tütar Elisabet ta kõrwale ning astus ise troonile, kus 20 aastat oli (1741.—1761.).

Kuna ka Elisabetil otsekohesest pärijat ei olnud, määras ta troonipärijaks enda õe, Peeter I. wänema tütre Anna poja. Anna oli Holsteini hertsogiga abielus olnud, mõlemad aga juba noorelt surnud. Nende poeg (siis 14 a.) Peeter Ulrich kutsuti 1754. a. Wenemaale, kus ta Wene õigeusu wastu wõttis, selle järgi ka Romanowi sugu nimetuse omandas ning Peeter Teodorowitshi nime all „tšesaarewitshiks“ seati.

Elisabeti surma järele sai siis tema Peeter III. nime all troonile, aga walitfes ai-

mult pool aastat. Seda pikemaks sai tema abikaasa Katarina II. (sündinud Anhalti printses) walitjus, kes abikaasa järgi troonile astus, kuna ta poeg alles laps oli. 34 aastat (1762.—1796.) juhtis see haruldase suure waimuline naisterahwas Wene riiki, igapidi Peeter Suure tööd jätkata püüdes, millega tema endalegi „Suure“ nimetuse on omandanud. Riiki laiendati rohkest lõuna- ja lääne-pool. Krimmi Tatari riik ja tšikk Türgi riiki sai Wene alla, Poola riigi jagamisel (1795.) omandas Wene riik terve laialise Leedumaa ja osa päris-Poolamaad. Sisemiselt

korraldati riigi olusid suurelt, kutsuti ka esimest korda rahva-ajendatud riigiolude üle nõupidamiseks kokku.

Katarina II. järgi valitses tema poeg Paul I. ainult viis aastat (1796.—1801.), selle järgi aga Pauli mõlemad pojad, Aleksander I. ja Nikolai I., üle poolkada aastat (esimene a. 1801. kuni 1825., teine selle ärgi kuni 1855.). Aleksander I. ajal oli riigil väga raske sõdade hädasõht kanda, kuna 1812. a. kange Napoleon I. Moskvas ära läis. Aga viimati lõpeti need sõjad Vene riigi hiilgava võiduga, kes nüüd Euroopas mõõduandjaks riigiks sai. Võidu viljaks omandas Aleksander suurema osa Poolamaad. Juba waremine (1809.) oli põhjas Soomemaa, lõunas Besjarabia ja Georgia-maa (Kaukaasias) omandatud.

Tema valitsuse ajal asutati Vene riigis Europa moodi ministeriumid ja riiginõukogu. Aleksander I. on omale ajaloos „Õnnistatud“ nimetuse omandanud. Seda nimetust kannab ta iseäranis meie rahva kohta täie õigusega. Tema armust sai 1816. Tallinnaniaal ja 1819. Viimimaal talurahvas p a r i s p ö l w e s t w a h a k s.

Nikolai I. valitses 30 aastat võimsa käega, hoidis Vene riigi väliselt vägevust kindlalt alles ja tõstis seda veel võidukate sõdadega, Türgimaaga (1829.) ja Ungaris (1849.). Tema valitsuse lõpul aga tõi raske Krimisõda riigile kaotuse ja alanduse. Sisemiselt korraldati riigi olusid, anti nimelt uus täieline seaduste-kogu välja ning valmistati ka meie usu kogudustele uus kirikuseadus (1832.). Nikolai I. poja, Wabastaja keisri Aleksandri II. 26-aasta pikkune valitsuse aeg (1855.—1881.) oli Vene riigile jällegi väga suureviisiliseks uuenduste ajajärguks. Kõigis

valitsuseharudes, majanduse, kohtu- ja kooli-oludes, sündisid väga mõjuvad muudatused; kõige tähtsam oli Vene talurahva pärispõlwest wabastamine (1861.), meie maa kohta kogukondlise omavalitsuse andmine (1866.). Väliselt kasvas riik ka tuntawalt. Idas sai Amurimaa, lõunas Keis-Mafia ja Kaukaasia ning tükk Armeniat ja Besjarabiat Vene alla; viimaste omandamiseks oli küll raskest sõda Türgiga vaja (1877. ja 1878.).

Aleksandri II. poeg ja järeltulija Aleksander III., „Rahukeisriks“ hüütud, hoidis oma valitsuse kestwusel (1881.—1894.) riigile rahu alles, sisemiselt aga wõeti valitsuse korralduses muudatusi teises sähis ette, kui Aleksandri II. ajal: riigiwõimu tõwendamise mõttes. Nende osaliseks sai ka meie maa tuntawalt.

Aleksander III. järgi astus 21. oktoobril 1894. tema poeg, praegu walitsew Keisri Majesteet Nikolai II. troonile ja krooniti 14. mail 1896. Tema valitsuse sündmusjed on meile kõigile tuntud. 1904. ja 1905. oli riigil raske ja õnnetu sõda Kauges Idas, selle järgi algas aga jälle riigis uuendamise töw. 17. aprillil 1905. awaldas Keisri Majesteet usuwabanduse manifesti, sellejama aasta 6. aug. kuulutati riigiwolikogu asutamise seadlus, ning 17. okt. manifest, millega riigile sündametunnistuse, keele, trüki, sõna, koosolekute ja ühifuste wabadus põhjusmõttelikult anti, seadis Wenemaa riigikorra uuele alusele, millel tulewik edasi ehitada wõib.

Kui nüüd mõtleme, mis sugune Vene riigi oluford Romanowite troonile saamisel oli ja mis sugune nüüd on, siis näeme selles määratu suure wahje ning mõistame rõõmu ja tänu suurust, mida Wenemaa walitsejaseo kohta tunneb, kelle läbi ta selleks on saanud, mis on.

